

Сокоринський Ю.В.

Академія Державної пенітенціарної служби

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІВРОБІТНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Стаття є спробою системного дослідження проблем правового регулювання застосування спеціальних засобів співробітниками правоохоронних органів, зокрема Державної кримінально-виконавчої служби.

Загальновідомо, що співробітники підрозділів нагляду та охорони, груп швидкого реагування установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби під час несення служби в будь-який момент можуть опинитися в надзвичайній ситуації, пов'язаній із необхідністю застосування спеціальних засобів. Від того, наскільки вони будуть підготовленими до дій у цих умовах, залежатиме їхня особиста безпека, а також життя і здоров'я співробітників та інших осіб.

Основними засадами готовності до застосування спеціальних засобів є отримані співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби знання правових норм, що регламентують підстави, порядок і правила їх застосування. Однак варто зауважити, що дані, отримані в процесі дослідження, свідчать про наявність проблеми законодавчого вдосконалення правових засад застосування спеціальних засобів, що може породжувати неоднозначне юридичне тлумачення окремих правових норм, які регламентують дії особового складу, і, як наслідок, неправомірне застосування спеціальних засобів співробітниками установ виконання покарань.

Спеціальні засоби призначені для ефективного виконання службових завдань і забезпечення особистої безпеки співробітників Державної кримінально-виконавчої служби. Установлено, що це поняття включає значну за кількістю й різноманітну за застосуванням номенклатуру спеціальних засобів, під якими розуміють різного роду вироби, спеціально розроблені та призначені для застосування правоохоронними органами з метою надання нелетального оборонного впливу на об'єкт під час: а) відбиття нападу; б) припинення скоєння злочину; в) чинення опору; г) розшуку, затримання, конвоювання злочинців або осіб, підозрюваних у вчиненні злочину; д) припинення втечі з-під варті, є) звільнення заручників, захоплених будівель, приміщень, споруд, транспортних засобів і ділянок; ж) припинення масових заворушень; з) зупинення транспортних засобів, що прийняті на озброєння правоохоронних органів і спеціальних служб.

Ключові слова: засуджений, ув'язнений, заходи безпеки, заходи фізичного впливу, зброя.

Постановка проблеми. Застосування спеціальних засобів до осіб, які перебувають в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи, на законодавчому рівні в Україні врегульовано недостатньо чітко. Відповідно до статті 106 Кримінально-виконавчого кодексу України, «до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варті з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична

сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб» [1].

На жаль, ні в Кримінально-виконавчому кодексі України, ні в інших нормативно-правових актах, що визначають права й обов'язки співробітників Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС), немає визначення понять «фізична сила», «заходи фізичного впливу», «спеціальні

засоби», «зброя», що може призвести до неправильного розуміння співробітниками ДКВС України змісту цих понять і, як наслідок, до перевищення меж наданих їм повноважень або, навпаки, до невиконання ними своїх обов'язків в умовах надзвичайного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам класифікації та особливостям застосування спеціальних засобів співробітниками правоохоронних органів у дослідженнях приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.О. Михальов, А.В. Мовчан, М.А. Мовчан, Ю.М. Онищенко, В.А. Світличний, І.Ф. Харабешу, І.В. Чайка. У свою чергу, окремі шляхи формування правових засад застосування спеціальних засобів персоналом пенітенціарних установ у тому числі й на національному рівні вивчали К.А. Автухов, Ю.В. Гнусов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.С. Князьков, Р.М. Підвисоцький, А.Х. Степанюк, В.О. Уткін та інші дослідники.

Однак питання класифікації спеціальних засобів у кримінально-виконавчому законодавстві України та особливостей їх застосування персоналом пенітенціарних установ комплексно не досліджувалося.

Постановка завдання. Метою статті є проведення класифікації спеціальних засобів, що можуть використовуватися персоналом виправних колоній, і визначення особливостей їх застосування з метою припинення засудженими протиправних дій, а також запобігання заподіяння ними шкоди оточенню або самим собі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше на теренах незалежної України класифікацію спеціальних засобів визначено в Правилах застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджених Постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49, що діяли до 2017 р. Правила визначали декілька принципових положень щодо застосування спеціальних засобів, а саме: а) вони повинні були застосовуватися у випадках, коли були використаними й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників; б) їх використанню, за винятком необхідності відбиття раптового нападу на працівника міліції та звільнення заложників, мало передувати попередження про намір їх застосування; в) рішення про їх застосування приймала службова особа, відповідальна за забезпечення громадського порядку, або керівник конкретної операції; г) працівники міліції, які діяли індивідуально, приймали такі рішення самостійно; д) про застосування цих засобів службові

особи в письмовій формі доповідали безпосередньому начальнику із зазначенням коли, де, проти кого, за яких обставин застосовувалися спеціальні засоби та наслідків їх застосування; є) установлювалися конкретні заборони щодо застосування спеціальних засобів. Особливістю Правил було те, що кінцева відповідальність за організацію роботи із забезпечення законності застосування спеціальних засобів під час охорони громадського порядку покладалася на міністра внутрішніх справ. Спеціальними засобами, що застосовувалися під час охорони громадського порядку, визнавалися: 1) засоби індивідуального захисту: а) шоломи різної модифікації; б) бронежилети; в) протиударні та броньові щити; 2) засоби активної оборони: а) гумові кийки та кийки пластикові типу; б) наручники; в) електрошокові пристрої; д) патрони й пристрої для їх відстрілу вітчизняного виробництва, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії; є) ручні газові гранати, а також патрони з газовими гранатами; ж) балончики, патрони, гранати й інші спецзасоби з препаратами сльозоточивої та дратівної дії; 3) засоби забезпечення спеціальних операцій: а) ранцеві апарати, світлошумові гранати та світлошумові пристрої; б) патрони з гумовою кулею; в) водомети; г) бронемашини й інші транспортні засоби; д) пристрої для примусової зупинки автотранспорту; 4) пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками: а) малогабаритні підіривні пристрої. Під час охорони громадського порядку могли використовуватися службові собаки. Також правилами встановлювалися особливості застосування засобів активної оборони й забезпечення спеціальних операцій [2].

На заміну Правилам 1991 р. Кабінетом Міністрів України 20 грудня 2017 р. затверджено Перелік та Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, де надана вже спрощена класифікація спеціальних засобів, що могли використовуватися «під час виконання службових завдань військовослужбовцями Національної гвардії» [3]. Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань містили відсылку на норму, відповідно до якої «у разі залучення військовослужбовців Національної гвардії до виконання завдань з охорони громадського порядку застосування спеціальних засобів здійснюється відповідно до статті 45 Закону України «Про Національну полі-

цію» – єдиному документі, що в сучасних умовах на законодавчому рівні встановлює класифікацію спеціальних засобів і загальні правила їх застосування.

У статті 45 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено такі спеціальні засоби: 1) кайданки й інші засоби обмеження рухомості, що застосовуються: а) до особи, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; б) під час затримання особи; в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого; г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі й оточуючим; ... 2) гумові та пластикові кийки, що застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка вчинила правопорушення й чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; 3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, що застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; 4) засоби примусової зупинки транспорту, що застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини; 5) пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень, що застосовуються для: а) затримання особи; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка перебуває в приміщенні; в) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії, що застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; ... 7) спеціальні маркувальні й фарбувальні засоби, що застосовуються для: а) маркування особи, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень з метою подальшого виявлення осіб і затримання, а також контролю за переміщенням речей; 8) пристрої, гранати й боеприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу, що застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або

об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа; в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка перебуває в приміщенні; 9) водомети, бронемашини й інші спеціальні транспортні засоби, що застосовуються для: а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; г) затримання озброєної особи, яка підозрюється в учиненні злочину; 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, що застосовуються для: а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові й нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення; в) затримання особи, яка підозрюється в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину та яка намагається втекти; г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти; г) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил; ... е) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей; 11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, що застосовуються для: а) забезпечення маскуваності дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того, щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи; 12) службовий собака, що застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування й затримання особи, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського [4].

Пункт 7 частини 2 статті 18 Закону України «Про ДКВС України» надає право посадовим і службовим особи органів та установ вико-

нання покарань, слідчих ізоляторів застосовувати й використовувати фізичну силу, спеціальні засоби та зброю на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію» й іншими законами України, не конкретизуючи, якими саме [5].

У ДКВС України діють специфічні документи – Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань 2018 р. [6] і Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів ДКВС України 2019 р. [7].

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань у розділі XXVI «Підстави для застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї» та Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів ДКВС України у розділі V «Підстави та порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, гамівної сорочки, службових собак та вогнепальної зброї» деталізують лише порядок і правила застосування до засуджених кайданок, гумових (пластикових) кийків, засобів сльозогінної й дратівної дії та гамівної сорочки, обходячи увагою інші спеціальні засоби, зокрема використання засобів індивідуального захисту та службових собак. Водночас норми, що містяться в цих документах, значно порівняно із законами України «Про Національну поліцію» й «Про Національну гвардію України» збільшують обсяг застосування саме цих спеціальних засобів [6, 7].

Висновки. Отже, на основі викладеного вище можемо резюмувати таке:

1. Підстави застосування спеціальних засобів, що можуть використовуватися персоналом

пенітенціарних установ, передбачені: а) у Кримінально-виконавчому кодексі України; б) у Законі України «Про ДКВС України»; в) у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань 2018 р.; г) у Правилах внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів ДКВС України 2019 р.

2. Кримінально-виконавче законодавство України містить відсылки до норми щодо порядку й правил застосування спеціальних засобів, що можуть використовуватися персоналом пенітенціарних установ, зокрема Кримінально-виконавчий кодекс України – у частині 6 статті 106 – на закони України «Про Національну поліцію» й «Про Національну гвардію України» [1]; пункт 7 частини 2 статті 18 закону України «Про ДКВС України» – на Закон України «Про Національну поліцію» та інші закони України [5], що призводить до колізій у застосуванні цих норм і може стати причиною неправильного розуміння співробітниками ДКВС України їх змісту, як наслідок, до перевищення меж наданих їм повноважень або, навпаки, до невиконання ними своїх обов'язків в умовах надзвичайного стану.

3. У кримінально-виконавчому законодавстві необхідно визначити критерії класифікації спеціальних засобів, що можуть використовуватися персоналом пенітенціарних установ, і закріпити відповідні класифікаційні групи з метою впорядкування порядку й правил їх застосування в умовах пенітенціарних установ.

4. Варто усунути наявні розбіжності в порядку й правилах застосування спеціальних засобів в умовах пенітенціарних установ між законами України та підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Список літератури:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV, дата оновлення – 7 квітня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ru/ed20170407> (дата звернення: 12.05.2020).
2. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджені Постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49, утратили чинність на підставі Постанови Комітету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF/conv> (дата звернення: 10.05.2020).
3. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2017-%D0%BF> (дата звернення: 13.05.2020).
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, чинна редакція – від 22 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n377> (дата звернення: 12.05.2020).
5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV, дата оновлення – 20 березня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 09.05.2020).
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 р. № 1769/5, чинна редакція – від 8 травня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18> (дата звернення: 11.05.2020).

7. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/5, чинна редакція – від 8 травня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19> (дата звернення: 11.05.2020).

Sokorynskyi I.V. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF USING SPECIAL TOOLS BY THE EMPLOYEES OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE

The article is an attempt to study systematically the problems of legal regulation of using special tools by the employees of law enforcement agencies, in particular, of the State Criminal and Executive Service.

It is well known that the employees of the supervision and protection units, rapid response teams of penal institutions of the State Criminal and Executive Service may be in an emergency situation at any time due to the need of using special tools. Their personal safety, as well as the lives and health of the employees and other people, will depend on the way of their being prepared to act in these conditions.

The main principles of their readiness for special tools using are the knowledge of the legal norms governing the grounds, procedure and rules of such tools application obtained by the employees of the State Criminal and Executive Service. However, it should be noted that the data obtained during the study indicate the problem of legislative improvement of the legal framework for special tools using that may give rise to ambiguous legal interpretation of certain legal norms governing the actions of the personnel, and, consequently, misuse of special means by the employees of penal institutions.

Special tools are intended for effectively official duties performing and ensuring personal safety of the employees of the State Criminal and Executive Service. It is established that this concept includes a significant number and variety of special nomenclature of special tools, which means various products specially designed and intended for use by law enforcement agencies in order to provide non-lethal defense impact on the object while: a) repulsing the attack; b) crime preventing; c) rebelling; d) during the search, detention, convoying criminals or persons suspected of committing a crime; e) preventing escape from custody, f) releasing hostages, seized buildings, premises, structures, vehicles and areas; g) preventing mass riots; h) stopping vehicles adopted by law enforcement agencies and special services.

Key words: convict, prisoner, security measures, physical measures, weapons.